

Lo call-juhich o barri hebreu de Girona, s'extenia des de la Plaça de la Catedral, pels carrerons del carrer de la Força, llavors dit de Sant Llorenç, conduhexen a la Pujada de la Catedral, al carrer de la Claveria y al de les Dones, la major part dels quals avuy estan tancats. La Casa del Concell la tenien ahont després fou la Almoyna, y la Sinagoga, prop del carrer de les Dones, entre-ls carrerons d'en Berga y d'en Hernández.

J. Botet i Sisó,
La Província de Girona
pàgina 239.

ADVERTIMENT

En proposar-nos de traduir algunes pàgines de l'obra cabdal de Scholem, en edició francesa, **Les Orígenes de la Kabbale** (*), ho hem fet amb la intenció de donar a conèixer a un públic no especialitzat una mostra del que fou l'Escola Cabalística de Girona i que tanta importància ha tingut per al posterior desenvolupament de la mística jueva i dels estudis sobre les bases mateixes del judaisme. Hitoriadors de casa nostra com Rovira i Virgili, Ferran Soldevila, Carles Rahola reconeixen en els seus escrits la importància dels jueus al segle XIII en la vida política i social del país. En el cas de Girona aquesta presència, en el dia d'avui, sembla encara física, ja que s'ha conservat el barri jueu com a poques ciutats de la Península, i a poc a poc mercès a entitats oficials i particulars es va recuperant un patrimoni que ens dóna idea de la puixança d'aquest grup social a la nostra ciutat, del qual ens ha restat també el topònim Montjuïc, l'antiga Barufa, on a l'Edat Mitjana hi havia el cementiri jueu de Girona.

Com que tampoc no es tractava d'oferir una lliçó de filosofia i d'història de la religió hem abreujat el text quan ens ha semblat que el discurs escapava de la nostra intenció purament divulgadora d'uns personatges i d'unes obres, i en el fons d'un ambient cultural que creiem que és poc conegut tot i els importants treballs de Millàs i Vallcrosa, la nostra màxima autoritat en aquests tipus d'estudis. En paraules de Rubió i Lluch: «**la juaria de Girona fou el fogar del talmudisme recalcitrant i del tradicionalisme, i produí un brillant estol de pensadors i d'escriptors**». Sóc del parer que és suficient com a primer pas per a fer-se una idea de l'activitat in-

(*) Aubier-Montaigne, París, 1966. La importància d'aquest autor en el context de la història cultural gironina fou ressenyada per Josep M. Marquès Planagumà, «Judíos cabalistas gerundenses», **Revista de Gerona**, 1971, núm. 54, pàgs. 59-60.

els orígens de la
càbala i el centre
cabalístic de girona
segons gershom
g. scholem

per
ENRIC PRAT
PEP VILA

lectual dels jueus Gironins aprofundir en una història de la qual fins ara els erudits locals i tractadistes s'havien fet ressò parcialment, i tot just avui amb l'aportació de Scholem comptem amb una visió de conjunt tant per les fonts com per la història externa i interna del moviment en qüestió, i que durant molts anys pensem que serà una eina obligada per a qualsevol que es vulgui acostar amb un mínim de rigor a estudiar l'Escola Cabalística de Girona.

Encara no fa gaire, en una entrevista que li feien, el genial Borges confessava que tot el que ell sabia de la Càbala ho devia a Scholem i la seva obra, fruit de més de quaranta anys d'estudis i que constitueix la síntesi de treballs i de comunicacions com a editor de textos hebraics, i com a professor de la Universitat de Jerusalem des de 1925. Que una tercera part d'un llibre de més de 500 pàgs. estigui dedicada a l'estudi del centre Cabalístic de Girona mostra fins a quin punt una autoritat mundial en la matèria reconeix la vàlua de l'aportació gironina en aquest camp de la mística i de la filosofia. També, a través de comentaris, catecismes, lletres, poesies, els mestres d'aquest grup elaboraren una teoria bastant personal de les sefirot, i d'una mística contemplativa que, com diu el propi autor, s'esforça, a conquerir i a impregnar del seu esperit tots els dominis de l'existència jueva mitjançant símbols de caire conservador. No hem d'oblidar, però, que com a rerafons hi han les lluites entre maimonistes i antimaimonistes que produïren moltes controvèrsies a Provença, a Espanya, a Girona en particular, un dels baluards de l'ortodòxia contrària a Maimònides.

Quant a la terminologia i als aspectes purament tècnics de la traducció, hem aprofitat les observacions i el glossari que figuren en una altra de les obres de Scholem, traduïda no fa gaire al castellà: **La Càbala y su simbolismo**, i ens hem assessorat també llegint els articles que sobre temes jueus hem trobat a la **Gran Enciclopèdia Catalana**.

Hem cregut oportú de fer precedir la traducció d'alguns dels fragments més fonamentals del text de Scholem referit a Girona, d'un panorama de la seva expansió per la Provença, abans de la seva implantació a Girona, així com d'una breu justificació de la seva difusió i de les característiques peculiars que va adoptar-hi, tot plegat a partir d'altres textos del mateix Scholem.

ELS PRECEDENTS DE LA CÀBALA GIRONINA

Gershom G. Scholem

A la ingent obra de Gerhom G. Scholem, professor des del 1925 a la Universitat Hebrea de Jerusalem, devem la major part dels coneixements que avui podem considerar com a fo-

namentats sobre la Càbala, les seves motivacions dins del pensament jueu, les circumstàncies històriques i filosòfiques de la seva aparició, el sentit i el paper que cal atribuir-li en la història de les religions i de la jueva en particular, el veritable contingut dels seus textos essencials. Partint d'una situació en què la Càbala era popularment identificada amb la xerrameca ocultista i d'un acostament anterior anterior per part dels erudits entrebancat per l'accés defectuós a uns textos extremadament difícils, tant lingüísticament com en llur simbolisme, en bona part inèdits o publicats al llarg del segle XIX de forma inaprofitable, i per llurs prejudicis racionalistes, Scholem ha canviat completament el nostre coneixement de la Càbala i del sentit que calia donar-li. Les seves grans obres de síntesi són: **Die jüdische Mystik in ihren Hauptströmungen (Els grans corrents de la mística jueva)**, **Ursprung und Anfänge der Kabbala (Els orígens de la Càbala)** i **Zur Kabbala und ihrer Symbolyk (La Càbala i el seu simbolisme)**. En aquestes darreres obres, a partir de les versions francesa i castellana, respectivament, ens hem basat per fer aquestes notes entorn de l'aparició de la Càbala i del seu desenvolupament anterior a la seva introducció a Girona.

La Càbala provençal

Els erudits que havien tractat el tema de l'aparició de la Càbala per primera vegada a la Provença del segle XII havien assenyalat els seus possibles i molt genèrics contactes amb el dualisme de la primitiva religió persa i amb el sufisme musulmà, però és clar que res no justifica parlar d'una influència directa. Intentant d'explicar el salt que hi ha entre la tradició mística jueva anterior i la Càbala, Graetz creu que aquesta darrera apareix com una reacció de tipus obscurantista contra el racionalisme progressiu de les doctrines rabíniques, arribades a l'extrem amb l'obra de Maimònides, la **Guia de perplexos** del qual en aquells moments tenia gran difusió per la Provença a través de la seva traducció a l'hebreu; per a aquesta reacció s'haurien hagut de valer de la incorporació de fonts estranyes a la tradició jueva. En la mateixa línia, Neumark creu, en canvi, que es tracta d'un procés, intern al mateix judaisme, de retrocés cap a antigues interpretacions mítiques.

Scholem recorda que la Càbala neix en un medi tan ric culturalment com són els països de llengua d'oc a mitjan segle XII, on a l'intens contacte entre la cultura cavalleresca cristiana arribada a un grau de refinament inòit, i el món musulmà, s'hi afegia l'ampla difusió del catarisme, que més que una secta cristiana oposada a la corrupció eclesiàstica en nom d'un cristianisme primitiu se'ns apareix avui com una religió que «utilitzant certes nocions cristianes, sapa els mateixos fonaments del cristianisme».

tot oposant al «veritable Déu, creador de l'intel·ligible i de l'ànima, Satanàs, creador del món visible i del cos». Les comunitats jueves d'aquesta zona mantenien una puixant tradició d'estudi de la Torà i del Talmud i sostenien intenses relacions amb les comunitats d'Orient i dels països germànics, mentre conservaven tradicions que havien estat oblidades a la resta de l'Europa occidental. Es tracta, doncs, d'un ambient que de cap manera podem considerar com a endarrerit en el conjunt del judaisme de l'època.

En un altre sentit, Scholem creu que més que una interpretació filosòfica del naixement de la Càbala cal una interpretació que consideri el seu paper dins de la tradició religiosa jueva i intenti de comprendre-hi les raons de la seva aparició i de la seva difusió fins en un medi tan desenvolupat com el que hem descrit. Recorda que el que caracteritza essencialment la religió jueva és la seva oposició absoluta al simbolisme mític de les religions veïnes, que es concreta per exemple en el rebuig de tota interpretació o representació antropomòrfica o tan sols imaginàtica de Déu que vagi més enllà del pur valor metafòric. Aquesta tendència és la que s'exacerba al llarg del pensament rabínic medieval i s'oposa naturalment tant al que sempre ha estat la pietat popular, poc receptiva als conceptes doctrinals massa abstractes, com a les necessitats de la mística. Hi ha, doncs, una tensió contínua, que en el judaisme per la seva mateixa naturalesa s'ha manifestat més intensament que enlloc, entre la busca d'una major puresa conceptual en parlar de Déu i les necessitats de viure i immediatesa en el culte massiu.

Quant als precedents de la mística jueva, en els primers segles de la nostra era havia existit especialment, relacionada amb el gnosticisme, la doctrina de la **Merkaba** o Tron de Déu, segons la qual aquest podia ser vist en forma humana després d'un viatge pels mons celestials, per al qual es fa necessari el coneixement d'unes instruccions metòdiques sobre els mitjans litúrgics i màgico-teúrgics que permeten de superar els diversos obstacles a l'accés. Malgrat la seva transgressió a la creença en la invisibilitat de Déu, aquesta doctrina, que trobava justificació en la descripció física que es fa de l'Amat al **Càntic dels Càntics**, situada al llindar de l'esoterisme, no era pas considerada herètica i d'aquí que els primers cabalistes tractin de referir-s'hi.

També té una importància fonamental el **Llibre de la Creació (Séfer Yesirà)**, molt influenciat per fonts gregues, considerat pels primers cabalistes gairebé com un manual, on es desenvolupa una doctrina sobre el valor simbòlic com a instruments de la Creació dels deu nombres primordials (anomenats en hebreu les **sefirct** —sing. **sefirà**) i de les vint-i-dues conso-

nants de l'alfabet hebreu: «Per trenta-dues vies meravelloses de la Saviesa, Déu (...) ha gravat i creat el seu Univers».

Si mirem els testimonis sobre l'aparició de la Càbala temporalment més pròxims, els mateixos cabalistes ens parlen de la seva revelació per part del profeta Elies —que era considerat com a guardià de la tradició, cosa que els llevava tota sospita d'heretgia— a un grup de rabins que hauria estat format per Abraham ben Isaac de Narbona, el seu gendre Abraham ben David de Porquieres, anomenat **Rabed**, el fill d'aquest, conegut més tard com Isaac el Cec, i un col·lega del primer, Jacob ha-Nazir. És al voltant d'ells que es formen els grups més antics de cabalistes, i en concret els deixebles de Rabed són els que portaren la Càbala fins a Girona. Els enemics dels cabalistes, en canvi, donen tota la importància a l'arribada a mans dels rabins de Provença del **Llibre Bahir** («lluminós»), procedent de Palestina o d'un altre país llunyà, descrit per Scholem com un text breu, inconnex i mal escrit, on de la forma més natural es reintrodueixen tot d'afirmacions obertament mítiques provinents d'anteriors etapes del judaisme, amb l'immediat escàndol per part del rabinisme ortodox. Precisament posseïm un comentari al **Llibre de la Creació** escrit el 1130 pel mestre directe d'Abraham ben Isaac, Judà ben Barzilai de Barcelona, on veiem que en aquell moment encara eren totalment desconegudes les doctrines que el **Bahir** testimonia i per tant que la reaparició de les idees gnòstiques es produí en l'endemig de cent anys que separa Barzilai d'Isaac el Cec. En tot cas, el llibre **Bahir** serà essencial per al pensament cabalístic almenys fins que el segle XIII el rabí Moisès ben Xem Tob de Lleó escriu el **Llibre Zóhar (Llibre de l'espendor)**, «una espècie de Bíblia per als cabalistes, que al llarg dels segles ha aconseguit d'aferrar la seva posició gairebé inatacable de text sagrat i autoritzat».

Trobem a la Provença d'aquell temps diversos elements que ens ajuden a entendre al ràpid desenvolupament de la Càbala: d'una banda l'arribada de tradicions gnòstiques que també són presents en les doctrines dels càtars, de l'altra, el coneixement de la literatura neo-platònica que en aquells moments era traduïda de l'àrab a l'hebreu (especialment el **Llibre dels deures dels cors**, de Bahya ibn Pakuda, traslladat per Judà ibn Tibbon de Granada). Al mateix temps tenim notícia de l'existència d'uns savis anomenats **perushim** o **nazirim** («apartats del món»), dedicats exclusivament a la vida contemplativa i a l'estudi de la Torà, arrelats a les formes de la pietat popular i no gens inclinats al racionalisme (fàcilment relacionables amb els **hassidim** alemanys encara que no s'hi identifiquin), entre els quals havia de ser lògica l'aparició de tendències místiques. En el resum

de Scholem: «podem dir efectivament d'aquesta Càbala, la més antiga, que s'alimentava de dues fonts: la refosa de vells materials literaris, situats dins la tradició, que servien de primera matèria, i les il·luminacions d'alguns dels seus representants.

Ja el 1330, Meir ben Salomon Abi-Sahula assenyalava molt lúcidament que el contingut pròpiament original de la Càbala dins de la religiositat jueva consistia «en la nova concepció teosòfica de Déu que es fonamenta en la doctrina de les deu sefirot del **Llibre Yesirà**, i en la motivació mística, en relació amb aquesta doctrina, que s'atribueix a certes prescripcions rituals de la Torà» (per a la tradició jueva la Llei no tenia cap valor simbòlic, ni per tant mític, ni altra justificació que la pura voluntat de Déu). Són aquests, doncs, els principis a partir dels quals es desenvolupa, en branques nombroses i diverses, el conjunt de tradicions de caràcter místic i esotèric que formen la Càbala, d'una importància essencial per al conjunt del pensament jueu fins als nostres dies, cada cop més ben reconeguda.

Isaac el Cec

Isaac el Cec és, en paraules de Scholem, «la figura central de la Càbala antiga» que «domina tots els seus contemporanis per la seva autoritat i per la influència duradora que va exercir sobre els més antics cabalistes». Degué viure entre 1165 i 1235, aproximadament. Formava part del grup que hem esmentat abans dels **parushim** i la seva dedicació a la Càbala sembla exclusiva. Era conegut amb els sobrenoms de **sagi-nahor** («el ric en llum») i d'**Hassid**. Fill de Rabad, el seu germà més gran, David, i el seu nebot, Asher ben David, són també estudiosos notables de la Càbala. Aquest darrer és «una de les anelles més importants de la cadena que lligava els medis místics del Llenguadoc amb el centre cabalístic en curs de formació al nord d'Espanya, i especialment a Girona». Sabem que va residir, si més no temporalment, a Porqueres. Respecte a la ceguesa que se li atribueix, determinats detalls de les seves obres fan pensar que no devia perdre la vista fins en una edat tardana.

La seva obra més important conservada és un comentari al **Yesirà**, del qual ens n'han arbat quinze manuscrits. En posseïm a més uns setanta fragments i tot de referències en d'altres autors que poden ser considerades com a autèntiques. Fins el segle XIV se'n coneixia un altre escrit «que contenia «secrets» sobre diversos passatges de la Torà; es referien, entre altres temes, a la història de la Creació i als motius mítics de diversos manaments». Quant al contingut dels textos, diu Scholem: «les seves pròpies paraules, en la mesura en què ens han

arribat, són sovint molt misteriosament formulades i extremadament difícils de copsar. Pel que fa a mi, a penes em puc vanar d'haver comprès la meitat dels seus materials transmesos. Té una manera particular d'expressar-se. La sintaxi de les seves frases és en part impenetrable, especialment en el més llarg dels textos conservats, i amb molta freqüència exposa idees que continuen completament inexplicables».

ENRIC PRAT

EL CENTRE CABALÍSTIC DE GIRONA

(Els cabalistes de Girona i els seus escrits).

El primer grup de Cabalistes format a Espanya l'existència del qual sigui discernible ha tingut el seu centre, a la primera meitat del segle XIII, a Girona, petita vila catalana situada entre Barcelona i els Pirineus. Girona abrigava a l'època una comunitat jueva bastant considerable, la segona, numèricament, del país després de Barcelona. La seva importància ressalta netament en els registres i actes que concerneixen a la història dels jueus aragonesos del segle XIII i que hom troba en les publicacions prou conegudes de Régné i de Baer. Les circumstàncies polítiques del temps havien fet de la regió situada entre les dues bandes del Pirineu, fins més enllà de Perpinyà, una part d'Aragó. Afavorits pel proper parentiu dels dialectes romànics parlats a una banda i altra dels Pirineus, unes relacions extremadament estretes regnaven entre Catalunya i el Llenguadoc, essent els comtats aragonesos de Girona i del Rosselló veïns dels dominis del Comte de Tolosa i d'altres feudals llenguadocians. Les comunitats jueves d'Aragó mantenien relacions íntimes amb les de Provença i les escoles talmúdiques d'aquest país atreïen els jueus estudiosos de Catalunya, àvids d'aprendre la Torà (1). Aquests lligams existien des de ja feia molt de temps; van ser particularment forts al segle XII quan les altres escoles de Narbona de Lunel i d'altres centres estaven en ple floreament. És doncs natural que uns savis que hi havien rebut la seva formació i recollit impulsos decisius, hagin entrat també en contacte amb les tradicions esotèriques conreades en aquests llocs i amb els seus representants i hagin transplantat a la seva pàtria, a partir dels voltants de 1200, la ciència cabalística novament adquirida.

(1) Una gran part de la literatura cabalística són comentaris a llibres bíblics, especialment al **Pentateuc** (La **Torà** escrita), els **Salms**, el **Càntic dels Càntics**, el **Llibre de Ruth** i els **Proverbis** de Salomó. (N. del T.).

D'entre les comunitats jueves d'Espanya d'una certa importància, Girona era la més propera a d'aquests fogars llenguadocians, i és des d'ella que la influència de la nova Càbala va irradiar. D'altres comunitats espanyoles, entre les grans, Burgos, sobretot, i Toledo —el fet no és negligible— van tenir igualment coneixença, per relacions directes amb la Provença, de les noves idees propagades en principi oralment. Però l'efecte exercit sobre l'evolució de la Càbala espanyola pel grup de Girona va ser particularment profund. Cal buscar-ne la raó tant en la fesomia i en la talla personal dels membres d'aquest cercle com en la seva activitat literària ampla i extensa. En això, principalment, el grup de Girona es distingia del de Rabed (2). Aquest darrer s'esforçava encara a mantenir secretes, tant com fos possible, les idees cabalístiques, i no s'avenia pas de bon grat a la creació d'una literatura cabalística especial. Si aquesta començava a constituir-se, com en el cercle lyyun,

(3) era abans de tot sota les disfresses pseudo-epigràfiques (4) i d'entrada només en algunes direccions. A Girona, va ser del tot diferent. Allà, per primera vegada, en un renunciament decidit a la pseudo-epigrafia, fins si hom tendia, en algun cas, a l'anonimat, la doctrina de la Càbala va ser elaborada en els sentits més variats i els representants d'aquesta doctrina són ja designats netament com a «mestres de la Càbala». Ni cal dir que es marcaven fortes diferències entre els diversos membres del grup. Els uns escrivien breument i per al·lusions, mentre que els altres es mostraven més explícits. Alguns, d'esperit conservador, exposaven la tradició tal com l'havien rebuda; d'altres, per contra, contribuïen d'una forma molt original a la seva expansió ulterior. Tanmateix, totes aquestes activitats particulars componen un quadre de conjunt que supera de molt totes aquestes diferències.

(2) En la investigació de la Càbala tot el que concerneix a la família Rabí Abraham ben David, als seus col·legues i deixebles es designa amb l'abreviatura, generalment usada en la literatura hebrea, de Rabad, o cercle Rabed. (N. del T.).

(3) Grup de cabalistes que giren entorn del llibre **Sefer ha-llyun** (Llibre de l'especulació, o de la contemplació).

(4) Relatiu al pseudo-epígraf. Obra literària atribuïda per error de tradició o per falsificació a qui no n'és l'autor veritable. (Gran Enciclopèdia Catalana).

En la història de la vella Càbala, aquest grup, doncs, ha fet època. Entren en escena obertament en els annals de la vida religiosa, en ple desplegament de les seves forces. Els personatges que veiem sorgir són en bona part alumnes directes o indirectes d'Isaac el Cec. Alguns d'aquests deixebles segurament també formaren conventicles místics a d'altres llocs, però no els podem assenyalar amb exactitud. A Girona, en canvi, el que era difícil de discernir en el cas d'Isaac esdevé netament visible, i hom veu desenvolupar-s'hi en tots els sentits allò que en ell romania concentrat. No direm, tanmateix, que aquests cabalistes estenen davant nostre, sense reserves, obertament, en fórmules clares i amb una bella harmonia, a la manera d'una teologia mística del judaisme, totes les seves doctrines. Per desgràcia, cal dir-ho, és més aviat al contrari: els seus escrits són difícils; els més cèlebres, com els de Nahmànides, bullen de mitges al·lusions i de quarts d'al·lusió, quan no en són enterament formats, i una anàlisi molt cenyida és necessària per a la comprensió del text. De

tota manera, el fet que tractem aquí d'una literatura abundant, àmpliament conservada, permet de penetrar-hi amb molta més facilitat, per bé que tots els textos estiguin lluny de ser susceptibles d'una interpretació que exclouï tot equívoc. Sigui com sigui, podem reconèixer a Girona un autèntic fogar de noves forces religioses actives al cor del judaisme —fogar que no té res a témer, en molts aspectes, d'una comparació amb el que la Càbala posseirà, tres-cents anys més tard a Safed (5); Girona és, abans del Zòhar (6), el centre de la Càbala contemplativa en el seu més complet desenvolupament. El cercle de cabalistes que hi vivien en estreta unió espiritual, com ho proven les seves obres, pot ser considerat com, formant una veritable unitat. Malgrat totes les diferències de detall, regna en la seva concepció del món, en la seva mateixa actitud, una unanimitat preponderant. Lletres i emissaris van i vénen entre Girona i la Provença. Savis com Asher ben David que no vivien a Girona o que només hi feien breus estades mantenien relacions estretes amb aquest centre, i ens és lícit de suposar que eren ells els qui aportaven el missatge de la nova tendència a les altres regions d'Espanya.

L'existència, a Girona, d'un semblant grup de cabalistes és ja testimoni per un document que data del començament dels anys trenta, al segle XIII. Salomó ben Abraham de Montpeller, el contradictor de Maimònides, s'adreça per escrit a Nahmànides, si cal creure l'encapçalament; però, segons el contingut de la lletra, el destinatari és un tal Samuel ben Isaac, que d'altra banda ens és desconegut. Però pel seu caire tant la lletra com la resposta s'adiuen perfectament amb la personalitat de Nahmànides. Al final de la missiva, el lletrat de Montpeller, dirigint el seu pensament cap el grup de confreres que viuen a la vila del seu corresponsal, parla del «meu senyor i sa santa companyia». L'expressió és altament característica. El grup de místics de Girona és definit com una associació de naturalesa sagrada. El to de la resposta és el mateix: «he fet conèixer la lletra als notables de la nostra vila, als nostres savis i als nostres vells; tots l'han llegida junts, l'ha vista i l'han lloada». Al meu parer, aquesta santa companyia no és sinó el Cercle de Cabalistes. Igualment, Nahmànides

(5) Escola cabalística de Safed en el segle XVI on Isaac Lúria divulgà un sistema místic eminentment visionari (G.E.C.).

(6) **Zòhar** (Llibre de l'Esplendor). Obra clàssica de la Càbala (...). Redactada la seva part principal entre 1240 i el 1280, és integrada per una sèrie de prediccions sobre el Pentateuc. La seva interpretació es basa en la teoria de l'emanació i de les deu sefirot. (G.E.C.).

anomena en algun lloc Ezra ben Salomó, «un dels nostres companys». A la generació següent, Tedres Abulafia coneix el grup. A propòsit de la desena sefirà que, segons ell, s'anomena també, «Guardià d'Israel» i que precedeix el camp d'Israel, observa això: R. Mossè ben Nahman escriu d'aquesta manera, i els savis de la seva localitat, els cabalistes ho aproven. A les notícies d'època més recents sobre els més anticcs cabalistes, es diu igualment: «La principal font d'aquesta ciència [la Càbala], era a la vila de Girona» i molts membres d'aquest cercle hi són anomenats.

No podem dir exactament quan es va formar aquest grup. No sabem tampoc d'una forma certa si Judà ben Yakar, que Nahmànides anomena el seu mestre en el Talmud, i que va signar en 1215 una acta del tribunal rabínic de Barcelona, va viure potser algun temps a Girona. En tenim un comentari d'oracions on les explicacions netament cabalístiques són donades en diverses ocasions amb l'esperit d'Isaac el Cec. D'altres membres d'aquest cercle eren considerablement més vells, també, segons totes les evidències que Mossè ben Nahman (Nahmànides), la més eminent figura del grup. Podem en tot cas admetre que el Centre de Girona va complir la seva funció entre 1210 i 1260 aproximadament. Entre els seus membres cal comptar encara un bon nombre de deixebles de Nahmànides expressament designats com a catalans, és el cas, per exemple de Sheshet des Mercadell, per bé que les seves activitats siguin ja igualment d'una generació més tardana.

Coneixem almenys dotze cabalistes del grup pel seu vertader nom, o pel seu pseudònim, sense comptar l'autor anònim del **Llibre Temuna** del qual haurem de parlar al final d'aquest capítol. Hi trobem Abraham ben Isaac Hazan, ministre oficiant de la comunitat i poeta litúrgic apreciat. Els cabalistes el coneixien per haver transmès les meditacions místiques en l'oració *rebuda del seu mestre, Isaac el Cec*. És aquesta una posició particularment important en un grup de místics entre els quals la vida litúrgica tenia un paper molt important. ¿No pertocava a ell de conèixer i d'acomplir millor que qualsevol altre els misteris de la **Kavanà?** (7). Vetllava per dir-ho així per tal que la paraula fos enlairada al seu fonament primer de la mateixa manera que en la seva època, els místics de Markaba (8)

cultivaven l'ascensió de l'ànima. Des dels **hassidim** (9) alemanys fins als grups de cabalistes més tardans del nostre segle XX, els místics van freqüentment conrear l'oració mística amb les seves meditacions secretes al cor dels seus propis conventicles i sinagogues. Coneixem l'oració per als morts, composta en l'estil de la poesia cabalística, que Nahmànides va recitar davant la Tomba d'Abraham i en la qual descriu en nocions cabalístiques l'ascensió de l'ànima cap a la seva pàtria en les esferes superiors.

Vora seu trobem abans que tot els dos Cabalistes Ezra ben Salomó i el seu collega més jove Azriel que, segons certes indicacions, era el seu gendre. Shemtob ibn Gaen testimonia que tots dos eren de Girona; el seu testimoni ve corroborat per totes les altres circumstàncies conegudes. Aquests dos homes han estat sovint confosos en l'antiga literatura, i això des del segle XIV. Els escrits d'un eren atribuïts a l'altre, de tal manera que molts investigadors han acabat per afirmar que representaven la mateixa persona. La semblança dels noms semblava donar-los raó. Segons Graetz, fins si es tractava de dues persones diferents «només comptaven com a una en la història de la Càbala». Però aquestes velles hipòtesis són totes superades per l'exploració dels textos, com ho és també la suposició segons la qual es tractaria de dos germans, suposició que jo mateix he estat inclinat a compartir durant algun temps. Les recerques de Y. Tishby, sobretot, han definitivament aclarit l'aspecte literari de la producció d'aquests dos cabalistes, mercè a l'adquisició que vaig poder fer, en 1928, per a la Biblioteca de la Universitat Hebraica, en bona part almenys, del comentari d'Azriel sobre les Haggadot (10) talmúdiques, i seguidament mercè a la prova, pels meus treballs, de l'existència d'un comentari d'Ezra que porta el mateix títol, assenyalat com a tal en molts manuscrits, i especialment, sens dubte en una forma completa, en el Còdex hebreu 441 de la Biblioteca Vaticana. Tishby ha demostrat que ben lluny de constituir una sola i mateixa persona per a la història de la Càbala, els dos lletrats representen al contrari dues tendències enterament diferents. Nosaltres hem d'eliminar enterament de la nostra anàlisi, amb pena, els bells detalls biogràfics que Senior Sachs ha trobat en el prefaci a una obra de la Càbala titulada **'Ezrat ha-Shem** i que atribueix a Azriel, en la qual cosa l'han seguit Graetz i d'altres. Aquest prefaci, on s'expliquen les discussions que l'autor va tenir amb adversaris filosòfics de la Cà-

(7) És la «intenció» mística i la meditació que acompanya a l'acte de la pròpia execució en un procediment de transformació del ritus tradicional en un de místic (N. del T.).

(8) Una de les dues teories esotèriques que sorgiren en els cercles talmudistes entre el 1r i el 3r segle (N. del T.).

(9) Moviment ultrareligiós derivat de la Càbala, sorgit dins el judaisme a Ucraïna (G.E.C.).

(10) Part del Talmud formada per prèdiques i explicacions de caire molt popular.

bala i les seves peregrinacions, és moltes generacions més recent; va ser escrit per algú que recollí i plagia un petit escrit d'Azriel, però que cal netament distingir d'ell.

D'Ezra ben Salomó, mort cap el 1235, en posseïm el **Comentari del Càntic dels Càntics**, imprès a Altona, en 1764 en un text molt defec-tuós, però conservat en molts excel·lents manus-crits. Tenim també el seu comentari de les Haggadot Talmúdiques (...). Posseïm d'Azriel una llarga sèrie d'escrits que tenen tots un caràcter cabalístic. Dins el seu: «**Sha'ar ha-She'el**», anomenat ja en autors posteriors: «Explicació de les deu Sefirot», posseïm un ca-tecisme que exposa la doctrina de les sefirot so-ta la forma de preguntes i respostes, seguint les regles d'una lògica neo-platònica (...). D'Azriel en posseïm a més unes explicacions detallades sobre els misteris del sacrifici, **Sed ha-Quervan**, que encara no han estat impreses, diversos al-tres textos breus sobre la mística de l'oració, i sobretot una sèrie breu, però extremadament preciosa de tesis cabalístiques sobre l'oració que ja vaig editar. En subsisteixen també restes de versos cabalístics, provinents potser d'un poe-ma didàctic sobre la Càbala que s'ha perdut.

Els dos comentaris de les Haggadot repre-senten una juxtaposició de tots els materials **Haggàdres**, en la mesura en què estaven consi-derats en Cercles Cabalístics de Provença com d'un interès eminent i plens de significació es-còtica. Sovint, aquestes citacions no comporten cap explicació pròpiament dita d'un sentit mís-tic, fins si l'«evidència» hi és remarcada. Ezra en particular, és molt conservador en les seves afirmacions i rarament es permet digressions més desenvolupades. Les seves explicacions li han estat transmises oralment, això no deixa ombra de dubte. En el seu comentari al **Càntic dels Càntics**, ha donat també una explicació, igualment tradicional, del sentit cabalístic del **Gènesi I**, així com una enumeració dels mana-ments de la Torà, acompanyada de nombroses indicacions, sovint enigmàtiques quant a la seva motivació mística. El mateix Ezra ha elaborat una redacció més desenvolupada del seu comen-tari de les Haggadot per al tractat Hagiga, font principal, en el Talmud, d'especulacions sobre la Cosmogonia i la Markaba; es conserva en el manuscrit hebreu 294 del Vaticà. Sembla que les obres d'Ezra foren redactades cap els anys 20 del segle XIII, si no és en part més aviat en-cara. Van provocar també una viva indignació quan penetraren en els medis estranys els Ca-balistes, entre alguns lletrats «ortodoxos». Cap el 1240, Meir de Narbona abocà la seva còlera sobre aquestes obres, així com d'altres escrits de la Càbala. Segons ell, el **Comentari del Càntic dels Càntics** mereixeria ser anihilat per tal que *no fes entreban-car els esperits simples*. Quant al

comentari del Talmud, el qualificava de col·lecció d'Haggadot apòcrifs, imputats als savis del Tal-mud per fortificar la «fe maligna» dels cabalis-tes. La literatura de Girona exercia ja doncs la seva influència, en aquesta època, a Provença. Meir de Narbona coneixia també un dels dos comentaris del **Yesirà** (11), així com un comen-tari de **Qehelet** del qual nosaltres n'ignorem l'e-xistència, que no ha estat mai mencionat tampoc entre cabalistes, i que potser va ser víctima, a resultes de les objeccions evocades i a causa de l'atreviment de les seves tesis, de l'autocensura cabalística —a menys que el propi manuscrit no hagués arribat a mans dels zeladors i fos destruït per ells.

La refosa d'Azriel ha fet del comentari d'Ezra sobre les Haggadot, un llibre enterament nou. Azriel era sens cap dubte l'esperit més interes-sat en les especulacions, el més productiu i el més penetrant del cercle; és això que confereix a les seves obres un caràcter personal tan pro-nunciat. Amb d'altres alumnes d'Isaac, va pro-seguir l'evolució que he anomenat en el capítol precedent la platonització de la Càbala gnòstica del **Bahir**. En ell, el procés va arribar realment a un punt culminant. Els altres cabalistes de la primera època varen llegir, ells també, els escrits dels «savis de la ciència» com acostumaven a anomenar els filòsofs. Azriel va més lluny. El seu pensament està en estreta relació tant amb el d'Asher ben David, nebot d'Isaac el Cec, com amb la Càbala dels escrits **'IYYun**. És cert, en la mesura que puc jutjar-ho, que sembla haver pres per al seu ús menys el fons de les seves concepcions que el seu llenguatge particular. No obs-tant, més enllà d'aquestes similituds, sembla en-cara haver estat en relació amb les fonts del pen-sament neoplatònic de les quals disposava no so-lament en hebreu sinó també en d'altres llen-gües. Res no ens prova que els lletrats de Giro-na coneguessin l'àrab, essent la seva província una de les primeres arrabassades a la dominació musulmana. D'altra banda, molts indicis ens porten a creure que alguns d'ells llegien el llatí. Suposaria de bon grat que Azriel sobretot va entrar en contacte, directament o indirectament amb la tradició mística del neoplatonisme cris-tià que s'origina en el gran llibre de Joan Scot Erígena, **De Divisione Naturae**. Un gran nombre d'elements en la terminologia que emprà en he-breu i que no s'expliquen per l'àrab, em sem-blen unes imitacions de termes llatins, els quals

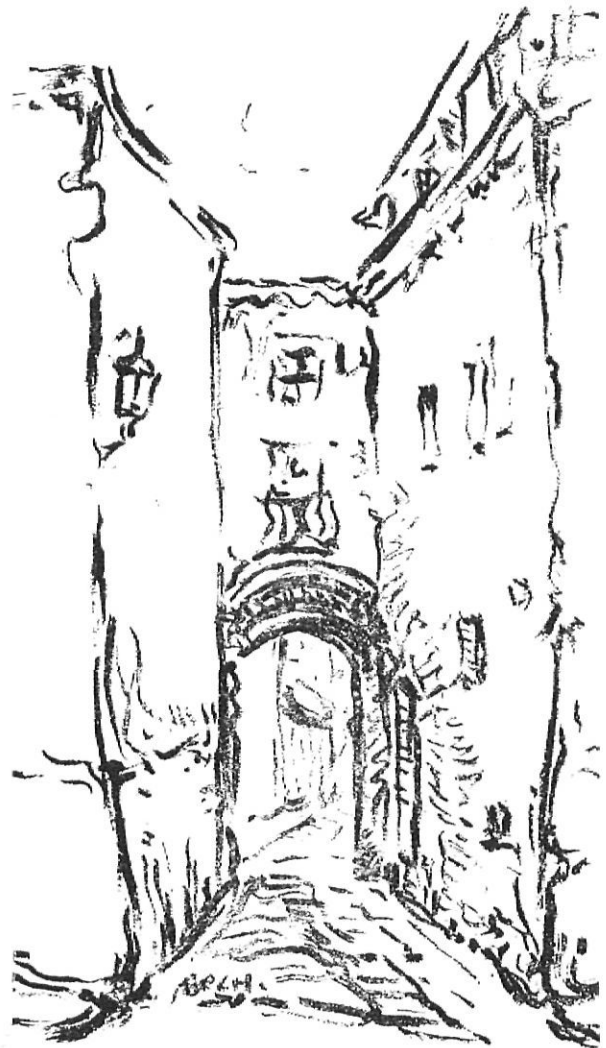
(11) (Llibre de la creació). Llibre cabalístic com-post en els segles III i IV. Desenvolupa el mis-ticisme de la Markaba i relaciona el procés amb les deu sefirot i l'alfabet hebreu (G.E.C.).

per la seva banda remunten al prec de l'Areopagita. Em referiré a aquest punt tot seguit. ¿No és precisament a l'època en què el pensament d'Azriel devia estar en els seus anys de formació quan s'havia inflammat, a partir de 1209, la disputa sobre l'ortodòxia de les idees d'Erigena, disputa famosa que acabà amb la condemnació de la seva obra principal i la féu entrar en retirat de les biblioteques monàstiques? El torbador efecte produït per aquestes controvèrsies al voltant del temerari neoplatònic cristià ha pogut penetrar per mil rasons en el camp jueu, sigui per mitjà del diàleg entre lletrats jueus i cristians, sigui per la lectura directa dels seus escrits. Fins és molt possible que l'atac dirigit contra l'autor hagi donat més fàcilment accés a les seves idees en alguns medis jueus. Sigui com sigui, podem dir que el gran problema del paper que juga aquest pensador, de la seva influència sobre la Càbala especulativa encara no ha trobat solució.

El catecisme en el qual Azriel ha desenvolupat la doctrina de les Sefirot (12) per als novicis de la Càbala, en forma de preguntes i respostes segurament no va pas ser compost per a ús de Cabalistes ja iniciats; l'objecte era de familiaritzar al profà amb les seves opinions. Com que els materials «biogràfics» sobre Azriel utilitzats fins ara no són pas autèntics, tal com ho hem indicat en pàgines anteriors, no podem dir en quines condicions es va veure portat a adoptar aquesta manera d'escriure. El fet que li hagi semblat necessari d'elaborar les seves idees en un llenguatge quasi filosòfic i sense referir-se simplement a la tradició dels cabalistes, prova una d'aquestes dues coses: o bé la intenció de defensar-se contra alguns atacs, o un desig de propaganda. Potser els dos mòbils s'han lligat l'un a l'altre. Mentre no coneixíem els seus altres escrits es podia admetre que en la seva manera d'adaptar-se al neoplatonisme, tan fortament perceptible en aquest catecisme, havia obeït només a raons exteriors i didàctiques. En canvi, la resta de la seva producció literària mostra clarament que no hi ha res d'això. En obres d'una difícil penetració que, certament, no són en absolut destinades a novicis, sinó a adeptes de la Càbala, hom veu reaparèixer aquesta mateixa terminologia que hom no troba pas, generalment, en els seus amics de Girona. Les seves idees es mouen segons totes les aparences sobre el fons d'un sistema complet, encara que no l'exposi com a tal en cap dels seus escrits. Continuant els pensaments d'Isaac el Cec, els donà parcialment una formulació i

una orientació del tot noves. Hem de deplorar particularment de no posseir del tractat sobre la fe i l'heretgia, que és el que s'acosta més a una exposició sistemàtica, més que la primera part, en la qual l'autor enumera les desviacions herètiques del «camí de la [veritable] fe», tal com ell la veu. En els nostres manuscrits, les consideracions positives s'interrompen de bon començament. Azriel demostra en el seu pensament una sorprenent temeritat, i les seves obres són l'extrem oposat als obscurs balbuceigs gnòstics del **Llibre Bahir**, encara que moltes coses hi resten, també, molt difícils d'aclarir.

Al costat d'aquests homes, veiem aparèixer Jacob ben Sheshet, del qual posseïm dos o potser tres escrits. Ell també és un cervell original. Es creu amb dret de donar de nou, de la seva collita, els misteris i les raons que justifiquen els manaments, sense referir-se únicament a la

(12) Part del Talmud que conté les qüestions legals. Inclou el dret civil i el dret ritual (G.E.C.).

tradició dels seus mestres, entre els quals esmenta Isaac el Cec. Se'n glorieja obertament: «Si això no acabés de dir-ho jo, pel meu compte, afirmaria que va ser transmès a Moisès al Sinai». És en aquestes coses, essencialment, que es distingeix d'Ezra, del qual en contradiu freqüentment i directament les explicacions. D'altra banda, la profunditat especulativa d'Azriel li és estranya. En canvi, es fa remarcar per una qualitat nova en aquest cercle, que atrau particularment la nostra atenció. Cap dels cabalistes evocats fins ara, des d'Isaac el Cec, no s'ha mostrat combatent en els seus escrits. Ja és molt si aquests autors proven d'exposar les seves opinions potser velant-les i llimant-ne les asprors, però sense matís polèmic. Amb Jacob ben Sheshet, per primera vegada, els cabalistes entren en lliça. L'enemic és clarament designat: la propaganda racionalista radical dels adherits a Maimònides.

* * *

Jacob ben Sheshet era de més edat que la personalitat més il·lustre d'aquest cercle, Moisès ben Nahman que, tal com és després de tradicions que remunten als seus alumnes, es referiria a ell en opinions orals sobre punts de la Càbala. Mercè a la seva eminent competència en matèria del Talmud, Nahmànides (1194 - 1270, aproximadament) va ocupar una posició central dins el grup. Aquí no ens ocuparem d'aquest aspecte de la seva activitat i que ha fet ràpidament d'ell la més gran autoritat halàkica de la seva generació a Espanya. Va començar molt jove a escriure, aproximadament a partir de 1211, i quan el 1232 s'alçà a França i Espanya el gran conflicte entorn dels escrits de Maimònides gaudia ja d'una vasta reputació, i tots els bàndols s'adreçaren a ell. A l'època següent, és el portaveu incontestat del judaisme d'Aragó; el que representa també davant els poders, que el coneixien sota el nom de Bonastruc de Porta (o, en català, Saporta, com aquesta família molt ramificada s'anomena en les actes). Quan en 1263, un antic jueu de Provença, Pau Cristià, va obtenir per coacció, amb el suport de l'ordre dels Dominics, disputes religioses amb les comunitats jueves. Nahmànides fou designat pel rei com a representant de les comunitats jueves d'Aragó, paper en el qual va provar coratjosament que no s'avenia a ajupir-se. Posseïm també un gran tractat parcialment cabalístic, en el qual Nahmànides va consignar per escrit un discurs a la glòria de la Torà que hauria estat invitat a llegir a Barcelona —com ho afirmen les llegendes posteriors— davant del rei i de la noblesa. La irritació que va causar en els estaments eclesiàstics per la seva presència en la disputa de Barcelona va portar finalment una intervenció del Papa, protestes vora el Rei Jaume I d'Aragó i un exili forçós o voluntari. Nahmànides va emigrar en 1267 a Palestina, on deuria morir a Akko poc després de 1269.

Nahmànides va probablement emprendre en els anys cinquanta la composició del seu cèlebre comentari sobre la Torà, en el qual fa entrar un gran nombre d'explicacions cabalístiques —«sobre el mode de la veritat»—, segons la fórmula que precedeix sempre aquests passatges. Però no en va acabar la darrera redacció fins a Akko. Conforme a la tradició de la seva escola, en un principi havia tingut la intenció d'exposar les doctrines cabalístiques molt més obertament i més extensament, però se n'havia apartat per un somni premonitori, de manera que en posseïm solament, sota una forma bastant desenvolupada, l'explicació del primer capítol del **Genesis**, propagada mentrestant pels seus alumnes. Els fragments cabalístics del comentari, escrits en una llengua sòbria i altament simbòlica, serien tot seguit mesurats amb extrema atenció i donarien lloc a uns altres comentaris especials en els seus alumnes, com Salomó ben Adret,

Isaac ben Todros, David Cohen, Sheshet, varen no solament conservar les explicacions autèntiques del mestre, sinó que van guarnir les frases de Nahmànides amb les seves pròpies especulacions (...). En la història de la literatura jueva, Nahmànides passa sovint per ser l'esperit «més jueu», l'esperit que, d'entre els jueus espanyols, expressava el desig més profund d'una coneixença del judaisme del seu temps, que era l'encarnació del que tenia de millor i de més elevat. Que un cap tan clar, capaç de seguir amb tanta facilitat els pensaments halàkics més complicats, es lliurés a la Càbala podria semblar, ben cert, com un esgarriament des de l'angle d'un judaisme «depurat», o de l'halakà pura. Tanmateix, és necessari de conèixer aquesta regió de la seva personalitat, si hom vol comprendre el fenomen. Sense la Càbala i la mística contemplativa, Nahmànides seria tan difícil d'entendre realment, en el camp jueu, com, en el camp cristià, un home com Ramon Llull, l'acció del qual es va exercir a Catalunya una generació després d'ell i que estructuralment té contactes amb la doctrina dels Sefirot, si se'l vol jutjar únicament per les seves activitats amplament desenvolupades en tots els dominis possibles i en abstracció de l'**Ars Contemplativa** on el seu cristianisme troba la seva coronació. Des d'aquest punt de vista, el comentari del **Yesirà**, on Nahmànides desenvolupa la seva concepció de Déu, és d'una importància particular. La doctrina gnòstica dels eons i la doctrina neoplatò-

nica de l'emanació hi convergeixen, i ens permet de veure quan íntimament aquestes idees podien harmonitzar-se amb un sentiment netament jueu.

* * *

Jonah Gerondi, cosí de Nahmànides, talmudista, moralista ascètic i hassidista reputat, però també cèlebre com a adversari de Maimònides no es va manifestar en tant que místic. Va viure llarg temps a França però en els anys 30 segurament que formava part del cercle de Girona, tal com ho atesta la carta per la qual Isaac el Cec s'adreça precisament a aquests dos lletrats qualificant-los clarament d'adeptes a la Càbala (...). Hi ha també dos textos força llargs d'un cabalista anomenat Barzilai, mencionat per Jacob ben Sheshet; hi destaquem un breu tractat sobre les deu sefirots. Jacob anomena encara un altre cabalista, Joseph ben Samuel, de Catalunya, del qual cita completament, a l'acabament de la seva polèmica contra Ibn Tibbon, l'explicació sobre el **Gènesi, T**. En aquest text, hom reconeix, sota lleugeres modificacions, les afirmacions quasi idèntiques d'Asher ben David, els escrits del qual cal considerar, especialment la seva explicació del nom diví, com a situats en un punt mig entre la Càbala de Provença i la de Girona.

Tria i traducció:
PEP VILA